

Békés Enikő

GALEOTTO MARZIO ALAKJA BONFINI *SYMPOSION* CÍMŰ MŰVÉBEN

„Pár nappal ezelőtt Bonfini Antal ascoli polgár Corvinus király híretől föllekesülve Piceno földjéről Retzbe jött, ahol a király és Beatrix elé járult, és átadta akkoriban kiadott különböző könyveinek példányait. Hármat a királynak ajánlott, Hermogenest és Herodianust, amelyeket ő fordított görögből latinra, valamint egy kurta könyvecskét a Corvinus-ház eredetéről. Kettőt a királynénak, egyet a szüzességről és a házastársi szeméremről, egyet Ascoli történetéről.”¹ Így írja le a magyar történelmet tárgyaló művében Bonfini első találkozását Mátyás királlyal, illetve sorolja fel írásait, melyeket, a későbbi alkalmazás reményében, a királyi család egy-egy tagjának dedikált. Ezek között szerepel a Beatrixnak ajánlott *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*, latin címén a *Symposion* is.²

Bonfini *Symposion*jának műfaji mintáit, illetve eszmetörténeti hátterét Pajorin Klára kutatásaiból ismerhetjük.³ Írásom célja, hogy a dialógus rövid tartalmi ismertetése után bemutassam, hogyan viszonyul a *Symposion* egyik szereplőjének, Galeotto Marziónak Bonfini által megformált alakja a humanista írásaihoz.

A *Symposion* egy háromnapos dialógust ír le. Az első napon Beatrix testvére, Francesco d’Aragona javasolja az uralkodói párnak, hogy vendégeik társágában, könnyed beszélgetéssel tereljék el gondolataikat a háborús ügyekről. Megszólítja Galeotto Marziót, az udvarban tartózkodó humanistát, s a vita az ő csipkelődésükkel indul. Galeotto szerint a világon a legfontosabb értékek közé tartoznak a jó ételek, italok, egy derék feleség, valamint a tiszta lelkiismeret. Ekkor kapcsolódik be a királyné, az ő kezdeményezésére a szereplők a házastársi szerelemről kezdenek el filozofálni. Galeotto, aki a műben nem véletlenül Epikuros szerepét tölti be, kifejti, hogy szerinte sem a házastársak közötti szemérem, sem pedig a szüzesség nem tekinthető erénynek, a gyönyört az életben szabadon

¹ Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Budapest, Balassi, 1995, 876.

² Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. Stephanus APRÓ, Budapest, K. M. Egyetemi Nyomda, 1943.; Antonio BONFINI, *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*, ford. MURAKÖZY Gyula, Budapest, Szépirodalmi, 1985, I–II.

³ PAJORIN Klára, *Bonfini Symposionja*, Irodalomtörténeti Közlemények, 76(1981), 511–533; Klára PAJORIN, *La rinascita del symposio antico e la corte di Mattia Corvino*, in *Italia e Ungheria all’epoca dell’Umanesimo Corviniano*, szerk. Sante GRACIOTTI, Cesare VASOLI, Firenze, Olschki, 1994, 179–228.

kell élvezni, sőt kifejezetten károsá válhat a vágyak ilyenén elfojtása. Galeotto eszmefuttatásán a jelenlévők közül többen megbotránkoznak, egyszerűen csak „szemérmetlen bohócnak” nevezve őt, majd Geréb László erdélyi püspök cáfolja meg nézeteit: szerinte Galeotto ösztönlény, akit csak nagy étvágya és kéjvágya irányít. Geréb azt állítja, hogy az élet célja önmagunk legyőzése, lelkünk kiművelése, s hogy uralkodjunk állati ösztöneink felett. Majd Platónra hivatkozva ismerteti a szerelem két követendő fajtáját: az égi és a földi szerelmet. A vita konklúziója tehát a résztvevők és az olvasók számára is az, hogy a szemérmes és a szüzességet erényeknek kell tekinteni. Beatrix megajándékozta Geréb Lászlót neki tetsző érvelése miatt, a király pedig Galeottót, hogy ő se maradjon jutalom nélkül, mert érvelése bár hamis, de azért szórakoztató volt.

A második napon megérkezik a királyné másik testvére, Giovanni d’Aragona kardinális, aki részletesen beszámol az aktuális itáliai eseményekről, majd a két Aragóniai ifjú az előző nap megkezdett témában folytatja a beszélgetést. A fő kérdés ezúttal az, hogy mennyiben lehet a szüzességet és a házastársak közötti szemérmeset a többi erénynél magasabb rendűnek tartani. A katonai ügyekben jártas Francesco azt igyekszik bebizonyítani, hogy nem lehet az előbbieket a kardinális, illetve a teológiai erények fölé helyezni, a kardinális Giovanni viszont ennek ellenkezőjét állítja, a résztvevők végül neki adnak igazat.

A harmadik napon zajlik le a *Symposion* legizgalmasabb beszélgetése a királyi pár között, melynek tétje a szüzesség, illetve a házaseset megítélése. A király a házaseset előnyei mellett érvel, amelyben, szerinte, a gyermeknemzéssel mintegy Isten teremtését utánozzuk. Mátyás eközben több kitérőben is a világ keletkezéséről, a lélekről, az emberi testről mint mikrokozmoszról, a pythagoreus számmissztikáról, angyalokról, asztrológiai-asztronómiai kérdésekről értekezik. A műben ez a rész tükrözi leginkább a neoplatonista lélekfilozófia hatását. Ez a tematika egyébként a *symposion*-irodalom visszatérő alkotóeleme, példaként említhetjük Macrobius *Saturnaliáját*, ahol a beszélgető társak gyakran érintik az orvosi, táplálkozási, csillagászati és egyéb enciklopédikus ismereteket. Feltehetően Bonfini sem véletlenül adta Mátyás szájába ezeket a szavakat. Talán éppen az volt a szerző szándéka, hogy a király beszédén keresztül az olvasó számára saját műveltségét és filozófiáját közvetítse, hiszen ezek az enciklopédikus tudást felhalmozó kitérők nem nélkülözhetetlenek Mátyás érvelése szempontjából. Az uralkodó mint a *philosophia moralis*ban és a *philosophia naturalis*ban egyaránt művelt karakter szerepeltetését indokolhatja véleményem szerint az a hagyomány is, ami elvárja a jó uralkodótól ezt a fajta enciklopédikus tudást.

Elsősorban II. Frigyes császár környezetében, a neki ajánlott természettudományos művekben vált uralkodóvá az a nézet, ami összefüggésbe hozta a kozmoszban uralkodó rendet a nyugodt földi kormányzással.⁴ Az uralkodónak azért kell tehát ismernie az asztrológiát vagy a világ egyensúlyát fenntartó négy elem-

⁴ Lásd erről részletesebben: Piero MORPURGO, *L’armonia della natura e l’ordine dei governi (secoli XII–XIV)*, Sismel, Edizioni del Galluzzo, 2000.

mel kapcsolatos tanokat, mert ezek működését kell leképeznie a földi életre is. Ha ismeri a makrokozmosz törvényeit, akkor a természet uraként jól fog uralkodni a földön is, vagyis biztosítani tudja a törvények betartását és a *iustitia* érvényesülését, ezek hiánya vezet ugyanis a társadalom betegségéhez. Éppen ezért ebben az időszakban megnőtt a természettudományos, orvosi művek iránti érdeklődés, és egyre több ilyen műveltséggel rendelkező tudóst alkalmaztak a politikában is. A *Symposion*ban is szereplő Galeotto Marzio, aki köztudottan kedves volt Mátyás számára, szintén ezt a tudást képviselte műveivel, az ő szerepére később még visszatérünk.

A vita végezetül Beatrix nézetének, vagyis a szüzességnek a győzelmével zárul. Ennek okát a szakirodalom többféleképpen értelmezi, abban azonban egyetértés alakult ki, hogy Bonfini ügyesen rátapintott a királyi párt, pontosabban inkább Mátyást nagyon is foglalkoztató trónutódlás kérdésére.⁵ A dialógusban a királyné ugyanis éppen arra hivatkozva áll ki a szüzi élet mellett, hogy ha eddig nem sikerült megfogannia, akkor azt szándékos égi jelnek kell tekinteni. Közismert, hogy mennyire égető volt a király számára a trónutódlás kérdése, különösen a III. Friggyessel kötött bécsújhelyi békefeltételek miatt, s minthogy egyre reménytelenebbnek tűnt törvényes utód nemzése, így törvénytelen gyermekét, Corvin Jánost igyekezett megtenni utódjának.⁶ Beatrix azonban ezt nem nézte jó szemmel, és inkább ő maga szeretett volna társuralkodóvá válni. Bonfini művének tehát a reneszánsz lélekfilozófiai és házasságerkölcsei mellett létezik egy aktuálpolitikai olvasata is: mintha a szerző a neoplatonizmus segítségével nyújtana ideológiai mentséget vagy vigaszt a királyné meddőségére. Azt azonban már nehéz eldönteni, hogy ezzel tulajdonképpen melyik fél szándékait támogatta, valószínű, hogy szándékosan nem akart ebben nyíltan állást foglalni, hiszen az volt a célja, hogy alkalmazzák a budai udvarban.

A *Symposion* szereplői Bonfini előtt mind megfordultak a királyi udvarban, közülük a különönc gondolatokat megfogalmazó Galeotto többször is visszatért ide. Bonfini nem véletlenül osztotta rá művében Epikurosz szerepét, mind az életével kapcsolatban fennmaradt anekdoták, mind pedig a műveiben vallott eszmék arról tanúskodnak, hogy mennyire jól illett ez a karakter Galeottóhoz. Figurájának a megformálása tehát jól tükrözi a korabeli Galeotto-recepciót is, szerepét pedig nemcsak a toposzok, hanem az ő valóságos személye is alakította. Írásom hátra-

⁵ Lásd erről bővebben: MURAKÖZY Gyula, *Bonfini útja Mátyás király udvarába*, in BONFINI, *Beszélgetés...*, i. m., I., 19–20; KULCSÁR Péter, *Antonio Bonfini és műve. Utószó*, in BONFINI, *A magyar...*, i. m., 1011–1012.

⁶ A bécsújhelyi békéről, illetve Corvin János trónutódlásáról lásd legújabban: LUPESCU Radu, *Mátyás királlyá választása és koronázása*, in *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*, szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő et al., kiállítás-katalógus, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008, 195; SPEKNER Enikő, „...Hogy méltónak ítéltsél kiváló atyádhoz és a magyarok fejedelemségére...” *Mátyás küzdelme Corvin János trónörökléséért*, *Uo.*, 513–515.

levő részében Bonfini Galeotto-képe, illetve a Narni-beli humanista művei közötti kapcsolatot igyekszem röviden ismertetni.

Pajorin Klára elemzéséből tudjuk, hogy Galeotto figurájának a megalkotására a XV. század Epikurosz-felfogása is hatással volt, amihez elsősorban Lorenzo Valla *De voluptate* című dialógusa nyújtotta az alapot.⁷ A középkor túlzó, az epikureizmust a hedonizmussal azonosító, azt elítélő hozzáállásán igyekezett finomítani Valla műve. Az ő szellemiségéhez áll közel Galeotto érvelése is, például amikor a természet követésére buzdítva nem tartja megvetendőnek a szeretkezést, vagy amikor az erényeket csak kitalált feltételezésnek véli.⁸ Annak ellenére, hogy Galeotto figurájában egy új, tárgyilagosabb epikureizmus-recepció fedezhető fel, szerepének megformálása egyúttal mintha a humanista szándékos lejáratását és nevetségessé tételét is megcélózta volna. Galeottonak a kortársak és az egyház által is eretneknek ítélt nézetei feltehetően Bonfini számára is merésznek hatottak, arról nem is beszélve, hogy saját maga riválisát is láthatta Galeottóban, aki egy helyen maga számol be arról, hogy nagy tudása és humora miatt az uralkodó igen kedvelte őt.⁹ Valós alapja lehet annak is, ahogyan a *Symposion*ban Beatrix felháborodik Galeotto véleményén, a királyné feltehetően nem kedvelte az eretnek humanistát, aki épp a *Symposion* keletkezésével közel egy időben, 1485-ben, Corvin Jánosnak ajánlotta Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásait és tetteit megörökítő könyvét.¹⁰ Beatrix ellenszenvére utalhat az a tény is, hogy mielőtt Bonfini a királyi pár szolgálatába jelentkezett, a királyné éppen azt a Giorgio Merulát akarta nővérén keresztül felolvasójának megnyerni, aki Galeotto Vitéz Jánosnak ajánlott *De homine* című művét igen hevesen támadta.¹¹ Merula kritikájára Galeotto egy indulatos cáfolatban válaszolt.¹²

Galeottonak a *Symposion*ban kigúnyolt kövérségéről szintén több anekdota tanúskodik, sőt érembrázolása is igen testesnek mutatja őt.¹³ A dialógus résztvevői ezenkívül gyakran utalnak szellemességére, a humanistának erről a jellemvonásáról szintén több korabeli forrás is megemlékezik. Amellett, hogy az említett, Mátyás tetteit és mondásait elbeszélő anekdotagyűjteménye a *facetiae*-irodalomba sorol-

⁷ PAJORIN, *Bonfini...*, i. m., 519–522; PAJORIN, *La rinascita...*, i. m., 194–202.

⁸ BONFINIS, *Symposion...*, i. m., I., 111–112.

⁹ ...*qui propter suam universalem disciplinam et facundiam lepidam atque iocosam regi erat carissimus*. Galeotto MARZIO, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934, 26.

¹⁰ MARZIO, i. m.

¹¹ *Georgii Alexandrini in librum de Homine Galeoti Narniensis opus*, Venezia, Windelin von Speyer, 1474–1475.

¹² *Galeotti Martii Narniensis Refutatio Obiectorum In Librum De Homine A Georgio Merula*, Venezia, Jacques Le Rouges, 1476.

¹³ BONFINIS, *Symposion...*, i. m., I., 91, valamint ÁBEL Jenő, *Galeotto Marzio életrajza*, in *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*, Budapest, Academia Hungarica–Leipzig, Brockhaus, 1880, 267, 274. Az éremről lásd: G. F. HILL, *A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini*, London, British Museum, 1930, I., 1131, 1132, Pl. 188; VAYER Lajos, *Galeotto Marzio ismeretlen képmása*, in *Uő, Témák, formák, ideák*, Budapest, 1988, 111–114.

ható, Janus Pannonius is derűs, tréfálkozó karakternek írja le őt egyik levelében, de a szintén az udvarban vendégeskedő Bartolomeo Fonzio is *perurbanus*nak és *facetus*nak nevezi őt a királynak ajánlott művében.¹⁴ Meg kell még említenünk, hogy több reneszánsz viccgyűjteményben olvashatunk Galeottónak tulajdonított tréfákat, Castiglione is leír egyet az *Il Cortegiano facetudót* tárgyaló fejezetében.¹⁵

Jóllehet Bonfini szándékosan torzította el kortársa alakját, s tette meg őt az *amor ferinus*, vagyis az állatias szerelem képviselőjének, erre azonban Galeotto is rászolgált műveiben tükröződő filozófiájának köszönhetően, s ezt Bonfini is jól tudhatta. Arra nincsen adatunk, hogy Bonfini közvetlenül ismerte volna Galeotto írásait, mindazonáltal a humanista valós nézetei visszacsengenek a *Symposion*ban olvasható argumentációjában.¹⁶ Galeotto műveiben például gyakran szerepelnek más népek szokásait ismertető, etnológiai jellegű kitérők, s Bonfini dialógusában is ehhez hasonló érveléssel indítja a gyönyörök védelmét, amikor kifejti, hogy más kultúrákban milyen a nők társadalmi helyzete.¹⁷ Bonfini Galeottója szerint természet adta jogunk, hogy élvezzük a gyönyöröket, sőt a természet törvénye, hogy nem tudunk ezeknek ellenállni, miközben az „igazi” Galeotto is hirdette, hogy aki a természet törvényeit követi, az elnyeri az örök boldogságot. *Symposion*-beli érvelésére jellemző még, hogy a pogány-barbár népek értékrendjét a kereszténységgel egyenrangúnak tünteti fel, miként teszi ezt többek között éppen a királynak ajánlott, *De incognitis vulgo* című művében is, ahol azt fejtegeti, hogy bármely vallás hívője üdvözülhet, ha őszintén, saját vallásának előírásait megtartva él.¹⁸ Ugyanebben az értekezésében próbál asztrológiai magyarázatot adni a betlehemi csillag megjelenésére, illetve szkepszisét fejezi ki a próféciákkal és a

¹⁴ Janus PANNONIUS, *Ad Galeottum Martium*, in *Iani Pannonii Poemata*, ed. S. TELEKI, Traiecti ad Rhenum, Barthol. WILD, 1784, I., 98; Bartholomaeus FONTIUS, *Tadeus*, ff. 9v–10r (Wolf., HAB, 43, Aug.)

¹⁵ Angelo POLIZIANO (attr.) *Detti piacevoli*, a cura di Tiziano ZANATO, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1983, 63; Baldassare CASTIGLIONE, *Il Cortegiano*, ed. Bruno MAIER, Torino, Unione, 1981, 285.

¹⁶ Bonfini Galeottóról is jól értesülhetett a budai udvart megjárt itáliai ismerősei révén, akik őt a magyar viszonyokról tájékoztatták, róluk bővebben: PAJORIN, *Bonfini...*, i. m., 519; PAJORIN Klára, *Bonfini egyik informátora, Prospero Caffarelli szentszéki követ Magyarországon*, in „Nem sülyed az emberiség!”...*Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, CSÁSZTVAY Tünde, CSÖRSZ RUMEN István, SZABÓ G. Zoltán (<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Pajorin.pdf>). Bonfini a Merula-vitán kívül ismerhette még Galeotto Francesco Filelfo ellen írt invektíváját is. Filelfo számára azért is fontos lehetett, mert *Convivia Mediolensia* című művével éppen ő elevenítette fel az antik *symposion*-irodalmat. Tudomást szerezhetett továbbá arról, hogy a velencei inkvizíció 1478-ban bebörtönözte Galeottót, és az is elképzelhető, hogy elbeszélétek neki incidensét a tomista elveket valló domonkos teológussal, Petrus Nígerrel (1482).

¹⁷ BONFINI, *Beszélgetés...*, i. m., 59–60. A *De incognitis vulgo*ban azt állítja, hogy a nők a férfiakal egyenrangúak, s Isten őket is a saját képmására teremtette (cap. VII.)

¹⁸ *De incogn. vulg.*, cap. V. Galeottót éppen az említett tanok miatt ítélte el a velencei inkvizíció. Az eretneknek kikiáltott tételeket tartalmazza egy vatikáni kézirat is: *Errores ex libro Galeotti Narnienis*. (publikálta: KARDOS Tibor, *Galeotto Marzio*, in *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez*, Pécs, 1933, 3–4. Ezeket akár Bonfini is ismerhette.

szentek életének csodás legendáival kapcsolatban.¹⁹ Bonfini, aki a loretoi kegyhelyen tartott szónoklatairól is elhíresült, nyilvánvalóan nem szimpatizált ezekkel a nézetekkel.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az orvosi képzettséggel is rendelkező Galeotto a lakomán orvosi érvekkel is alátámasztja az önmegtartóztatás káros következményeit, hiszen: „a szerelmi vágyak elfojtása következtében a belső szervek párákat árasztanak az agyra, a szívre, a májra és a gyomorra, és félelmetes betegségeket okoznak.”²⁰ Feltehetően nem véletlen, hogy néhány év múlva az igazi Galeotto *De doctrina promiscua* című művében a *coitus* témájának egy egész fejezetet szentelve fog annak orvosilag igazolt pozitív hatásairól értekezni.²¹ Galeotto averroizmushoz közel álló lélekfelfogása is lényegesen eltért a neoplatonista filozófusokétól. A lélek halhatatlansága ugyanis szerinte nem bizonyítható észérvekkel, mi több, a lélek tulajdonságait a test adottságai határozzák meg.²² Tagadta tehát a testtől független lélek létezését, amit Bonfini Mátyás szájába adva fejteget a dialógus során. Azokat a neoplatonista filozófusokat, akiket a *Symposion* egyértelműen követendőnek tekint, Galeotto halottnak nevezte, s kigúnyolta, mert már életük során meg akarnak szabadulni testüktől.²³ Mindezen nézeteit az egyház eretneknek kiáltotta ki, s a velencei inkvizíció börtönéből csak Mátyás és Lorenzo de' Medici közbenjárására szabadulhatott ki. A bebörtönzésről Bonfini is tudomást szerzett, hiszen az ő Galeottója is megemlékezik erről, mielőtt belekezd a gyönyörök védelmébe.²⁴

Mátyásnak ez a gesztusa, valamint Galeotto vendégül látása az udvarban arra enged következtetni, hogy a király számára az ő műveltsége is fontos volt, leginkább talán a humanista asztrológiai tudása miatt. A két humanista egymástól eltérő filozófiája s a Bonfini-műben megtalálható különböző nézetek mind jól illusztrálják az uralkodó körül csoportosuló gondolkodók sokszínűségét.²⁵ Az pedig már csak a sors iróniája, hogy a XVI. században, Bonfini történeti művének a megjelenését éppen Galeotto váratlanul előkerült *De dictis*ének a kiadása készítette elő.²⁶

¹⁹ *De incogn. vulg.*, cap. XXV.

²⁰ BONFINI, *Beszélgetés...*, i. m., 80.

²¹ *De doctrina promiscua*, Florentiae, L. Torrentinus, 1548, cap. XIX.

²² Lásd többek között: *De incogn. vulg.*, cap. IV: *De immortalitate animi quae non potest ratione probari*; *De egregie...*, i. m., 21. Ez utóbbi helyen Galeotto egy Galénosz-mű címét használja fel érveléséhez: *anima enim, ..., sequitur corporis habitudinem*.

²³ *De doctrina...*, i. m., cap. 20: *De philosophis qui viventes sunt mortui*.

²⁴ BONFINI, *Beszélgetés...*, i. m., 62.

²⁵ A budai udvarban megforduló egyházi méltóságok és világi humanisták heterogén filozófiájáról, illetve ennek esetleges politikai okairól lásd bővebben: KLANICZAY Tibor, *L'ambiente intellettuale di Galeotto Marzio in Ungheria*, in *Miscellanea di studi in onore di Vittorio Branca*, Firenze, Leo S. Olschki, 1983, vol. 3., 545–555.

²⁶ A kiadások történetéről lásd bővebben: RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Galeotto Marzio és Bonfini történeti művének kiadása*, in Uő, „*Nympha super ripam Danubii*.” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Budapest, Balassi, 2002, 207–211.